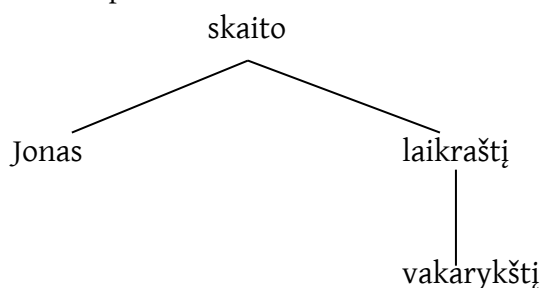

SINTAKSINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

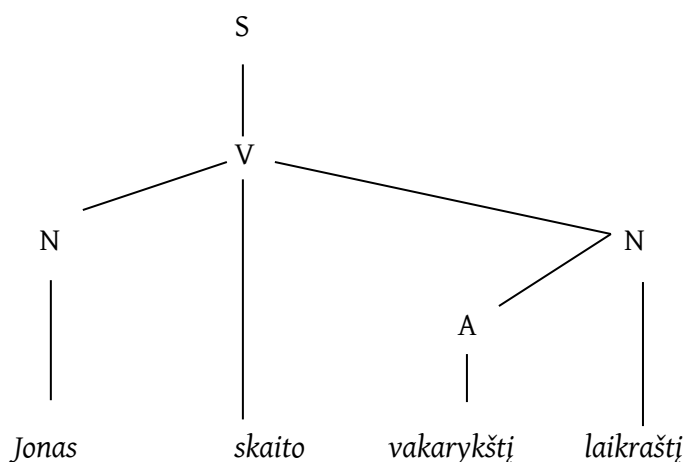
Sintaksinio aprašo modeliai

Kalbos sintaksinei struktūrai analizuoti ir aprašyti taikomi įvairūs metodai. Priklausomai nuo to, ar analizė remiasi **priklausomybės struktūros** ar **konstituentų (tiesioginių sandų) struktūros** sąvoka, galimi du sintaksinio aprašo modeliai.

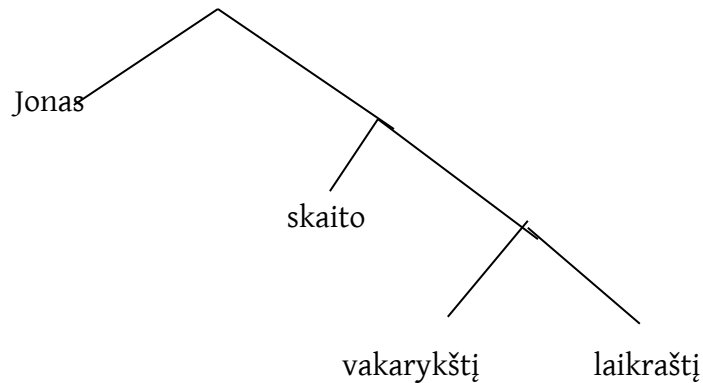
Priklausomybės sąvoka paremtoje analizėje keliamas klausimas, kurie žodžiai sudaro tam tikros sintaksinės struktūros (pavyzdžiui, sakinio) atramą, prie kurios, sudarant vis didesnės apimties sintaksinius vienetus, „prikabinami“ kiti žodžiai. Pagrindine atrama sakinyje laikomas jo predikaciją reiškiantis veiksmažodis arba (nesant tokio) kitas predikatinis žodis. Būtent jo semantinis turinys atveria sintaksines pozicijas šios predikacijos argumentams išreikšti (pavyzdžiui, veiksmažodis *skaito* atveria subjekto ir objekto pozicijas, sudarydamas sąlygas atsirasti sakiniui *Jonas skaito laikraštį*). Toliau sakinyje gali būti plečiamas priduriant prie vardažodžio jį modifikuojančius būdvardžius (*Jonas skaito vakarykštį laikraštį*) ir pan. Schemiškai tai atrodo taip:

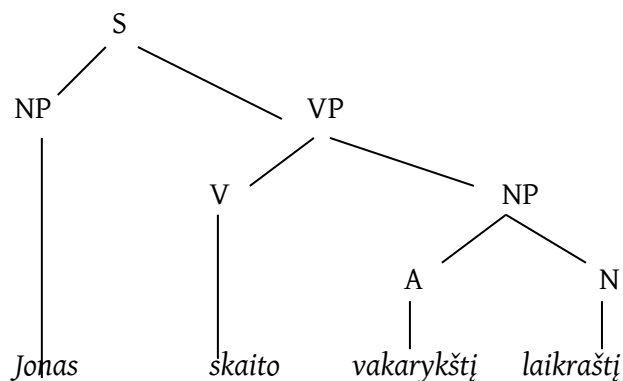
Tuos pačius priklausomybės ryšius vaizduoja patikslinta schema, kurioje sakinio žodžiai žymimi jų leksines kategorijas atspindinčiais simboliais, ir priklausomybių tinklas iškart projektuojamas į linijinę sakinio žodžių seką:

Alternatyvus sintaksinės analizės metodas pabrėžia faktą, kad sakinio struktūrą sudaro ne pavieniai žodžiai, o tam tikri gatavi sudėtiniai fragmentai, pavyzdžiui, sakinyje *Jonas skaito vakarykštį laikraštį* prie veiksmažodžio *skaito* kaip jo objektas prijungiamas iškart visas fragmentas *vakarykštį laikraštį*, o ne atskiros jo sudedamosios dalys, – šiuo analizės etapu jau nesvarbu, kaip šis sudėtinis vienetas atsirado, plg.:

Arba, sintaksinius mazgus žymint junginių kategoriją atspindinčiais simboliais, galima pateikti panašią schemą kaip ir priklausomybės struktūros atveju (pastebėkime, kad sandų analizės atveju hierarchinę sakinio struktūrą vaizduojantis medis bet kuriuo atveju turi būti projektuojamas į linijinę sakinio žodžių seką), plg.:

Taigi taikant priklausomybės ir tiesioginių sandų sąvokomis paremtus analizės būdus, į sakinio sandarą žvelgiama iš priešingų perspektyvų: tiesioginių sandų analize parodoma, kaip iš elementarių vienetų sudaromi sudėtingesni, o priklausomybės santykių analizė pradedama nuo struktūrinės piramidės viršaus – pirmiausia išskiriant centrinius vienetus, prie kurių vėliau priduriami žemesnio rango vienetai.

Sintaksinės priklausomybės sąvoka paremtoje sakinio analizėje tam tikrais jo skaidos etapais gali būti vartojama ir konstituento sąvoka, pavyzdžiui, analizuojant konstrukciją *Jono paltas ir kepurė* žodžių seka *paltas ir kepurė* gali būti suvokiama kaip sudėtinis vienetas, nuo kurio yra priklausomas žodis *Jono*. Tad priklausomybės

santykių apraše nedraudžiama vartoti konstituento sąvokos, tačiau pats analizės būdas jos nesuponuoja ir svarbesnio vaidmens jai paprastai nepriskiria.

Atvirkščiai, tam tikra priklausomybės forma, arba bent jau sudėtinų vienetų sudedamųjų dalių nelygiavertiškumas, implikuojamas ir konstituentų struktūros sąvoka paremtoje analizėje. Apibūdinant kalbos vienetų distribuciją sakinyje konstatuojama, kad jo fragmentai *laikraštį* ir *vakarykštį laikraštį* yra sintaksiškai lygiaverčiai, taigi atstovauja tai pačiai kalbos kategorijai. Tuo remiantis šis junginys vadinamas daiktavardiniu. Tas dėmuo, kuris atstovauja tai pačiai kategorijai, kaip ir visas junginys, vadinamas jo pagrindiniu dėmeniu, – tai implikuoja jo konstitutyvinį vaidmenį sudarant junginį ir kito dėmens priklausomybę nuo jo. Šis dalykas rodo fundamentalesnę priklausomybės santykio reikšmę junginio sintaksei lyginant su konstituentine jo struktūra. Beje, lietuviškas terminas „pagrindinis dėmuo“ (palyginus su neutralėsiu angliškuoju *head*) yra labiau orientuotas į konstituentinę struktūrą paremtą sintaksinį modelį, todėl jis yra gana nepatogus, tad vietoje jo čia vartosime terminą **pradas**. Priklausomasis dėmuo tuomet atitinkamai bus žymimas terminu **priedas**.

Sintaksinė priklausomybė

Sintaksinės priklausomybės kryptis dažniausiai yra suvokiama intuityviai, bet gali būti ir griežčiau apibrėžiama. Šiuo atžvilgiu minėtini tokie kriterijai:

(a) sintaksinio atstovavimo kriterijus: junginys atstovauja tai pačiai kategorijai, kaip ir jo pradas, ir abu turi panašią sintaksinę distribuciją (pavyzdžiui, *įdomi knyga* yra daiktavardinis junginys, *labai greitas* yra būdvardinis junginys; junginiai *įdomi knyga* ir *labai greitai* turi panašią funkcinę distribuciją sakinyje, kaip ir *knyga, greitai*);

(b) semantinio atstovavimo kriterijus: junginys išreiškia semantinės klasifikacijos potipį to, ką reiškia pradas (pavyzdžiui, „įdomios knygos“ yra „knygų“ potipis, „knygų skaitymas“ yra „skaitymo“ potipis ir pan.);

(c) būtinumo kriterijus: junginio priedas dažnai gali būti praleidžiamas nepažeidžiant junginio struktūros ir reikšmės, o jo prado praleisti negalima (plg. *įdomi knyga* – praleidus būdvardį išlaikomas bendrasis vardažodinio junginio pobūdis, reikšmė tik iš dalies keičiasi; daiktavardžio praleidimas suardo tokio junginio sintaksę ir reikšmę);

(d) morfosintaksinių kategorijų raiškos vietos kriterijus: junginio morfologiniai požymiai, jeigu jie nėra būdingi abiem junginio nariams, atsispindi prado formoje (plg. *brolio dviratį*, kai junginiui priskiriama galininko forma pasireiškia tik daiktavardyje *dviratį*).

Sintaksinės ir kitų priklausomybės tipų santykis

Sintaksinę priklausomybę svarbu skirti, viena vertus, nuo semantinės priklausomybės, antra vertus, nuo morfosintaksinės.

Pagrindą sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės skyrimui suteikia konstrukcijų, kuriose sintaksinė priklausomybė pasireiškia kartu su morfosintaksine

ir be jos, koegzistavimas. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *nori ledų* žodis *ledų* yra priklausomas nuo veiksmažodžio *nori*, ir ši priklausomybė morfosintaksiniu lygmeniu pasireiškia tuo, kad veiksmažodis daiktavardžiui primeta kilmininko formą (pakeitus veiksmažodį *norėti* kitu, gali pasikeisti ir linksnio forma, plg. *valgo ledus, mėgaujasi ledais*). Konstrukcijoje *nori pasivaikščioti* antrojo dėmens priklausomybė negali pasireikšti kilmininko formos vartojimu, nes bendratis nėra kaitoma linksniais. Tačiau dėl to, kad objekto pozicijoje pasirenkama kita kalbos dalis, pačios sintaksinės struktūros pobūdis nesikeičia: klausimas, kuo užpildoma sintaksinė pozicija, jos esmės neliečia. Žodžiai *ledų* ir *pasivaikščioti* minėtose konstrukcijose užima tą pačią sintaksinę poziciją, ir jų santykis su veiksmažodžiu negali būti skirtingas. Konstrukcijoje *nori ledų* turime dvejopą priklausomybę: sintaksinę ir morfosintaksinę. Žodis *ledų* yra sintaksiškai priklausomas nuo veiksmažodžio *nori*, o jo linksnio forma taip pat yra nuo šio veiksmažodžio priklausoma, nes yra jo reikalaujama. Konstrukcijoje *nori pasivaikščioti* turime sintaksinę priklausomybę be morfosintaksinės priklausomybės, nes žodis *pasivaikščioti* neturi morfosintaksinio požymio, kuris galėtų priklausyti nuo veiksmažodžio *norėti* (sintaksinių ar semantinių) savybių. Šis pavyzdys rodo, kad sintaksinę priklausomybę būtina apibrėžti atsiribojant nuo morfosintaksinės.

Antra vertus, ir morfosintaksinę priklausomybę būtina apibrėžti atsiribojant nuo sintaksinės. Lietuvių, kaip ir ne vienoje kitoje kalboje, veiksmažodis derinamas su subjekto vardažodžiu. Pavyzdžiui, tą galime konstatuoti lygindami konstrukcijas *Mes žaidžiame* ir *Vaikai žaidžia*, anglų *The bird sings* ir *The birds sing*, rusų *Книга лежала на столе* ir *Карандаш лежал на столе*¹. Tačiau tai nereiškia, kad jis yra nuo jo priklausomas sintaksiškai. Sintaksinės priklausomybės kryptis yra priešinga, nes veiksmažodis atveria sintaksinę poziciją subjektui, tad pastarasis yra sintaksiškai nuo pirmojo priklausomas. Vienas žodis gali būti su kitu derinamas ir nebūdamas nuo jo sintaksiškai priklausomas; kitaip sakant, sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės kryptys gali būti priešingos.

Morfosintaksinės priklausomybės tipai

Lietuvių kalboje skirtingi du morfosintaksinės priklausomybės tipai: rekcija (morfosintaksinis valdymas) ir derinimas. Abiem atvejais vieno žodžio forma priklauso nuo kito žodžio savybių, skirtumas tik – nuo kokių.

Rekcijos, arba morfosintaksinio valdymo, atveju vienas žodis gauna kaitybinę formą, kuri nėra būdinga žodžiui, nuo kurio ši forma yra priklausoma. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *laisto gėles* žodis *gėles* gauna galininko linksnį, kurio negali

¹ Galima būtų prielaida, kad veiksmažodžio ir subjekto vardažodžio morfosintaksiniai požymiai tiesiog sutampa ir turi būti suderinti, bet vieni nuo kitų nepriklauso. Daugeliu atvejų tokia prielaida ir atrodo įtikinama, pavyzdžiui, forma *žaidžiame* savaime jau reiškia 1-ąjį asmenį bei daugiskaitą, ir šie morfosintaksiniai požymiai, regis, nėra priklausomi nuo subjekto vardažodžio. Tačiau kitais atvejais yra įmanomas tik derinimu paremtas aiškinimas, pavyzdžiui, rusų kalbos konstrukcijose *Книга лежала на столе* ir *Карандаш лежал на столе* negalima veiksmažodžiui priskirti nuo subjekto nepriklausomo giminės požymio, nes veiksmažodžio giminės formą vienareikšmiškai lemia grynai sutartinė subjektu einančio vardažodžio giminė.

gauti veiksmažodis, nes veiksmažodžiai nėra linksniuojami. Taigi, jeigu galininko linksnis nėra lemiamas veiksmažodžio kaitybinių požymių, tai, matyt, ji yra lemiamas veiksmažodžio sintaksinių (o žiūrint toliau – semantinių) savybių.

Derinimo atveju vienas žodis gauna kaitybinę formą, kuri iš principo yra lemiamas kito žodžio kaitybinės formos. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *graži gėlė* būdvardis gauna moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formą, nes tokie požymiai yra būdingi daiktavardžiui *gėlė*. Tų požymių atitikimo ar veikiau atsikartojimo ir užtenka derinimo mechanizmui apibūdinti: nieko neturime žinoti apie žodžio *gėlė* sintaksines savybes, kad numatytume būdvardžio formą.

Principas, kad derinimo atveju tie patys kaitybiniai požymiai yra būdingi ir derinamajam, ir derinamąją formą lemiančiam žodžiui, turi išimčių. Palyginkime konstrukcijas:

- (1) *Ši gėlė yra graži.*
- (2) *Gyventi yra gražu.*

Pirmuoju atveju predikatinis būdvardis gauna moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formą, nes būtent šie morfosintaksiniai požymiai yra būdingi subjekto pozicijoje pavartotam daiktavardžiui *gėlė*. Antruoju atveju subjekto poziciją užimantis žodis *gyventi* neturi giminės, skaičiaus ir linksnio požymių, kuriuos iš jo galėtų perimti predikatinis būdvardis, tačiau klaidinga būtų teigti, kad čia turime morfosintaksinio valdymo atvejį, nes jeigu konstrukcijoje (1) predikatinio būdvardžio forma yra priklausoma tik nuo subjekto einančio žodžio morfologinių požymių, o ne jo sintaksinių savybių lemiamas, tai kaip galėtų būti kitaip konstrukcijoje (2)? Juk sintaksinė – jungties – konstrukcija abiem atvejais yra ta pati. Kur kas įtikimesnė yra nuomonė, kad predikatinio būdvardžio formą ir šiuo atveju – nors šį kartą neigiamai – lemia subjekto einančio žodžio, t. y. bendratis, morfologinės savybės, būtent – giminės, skaičiaus ir linksnio požymių neturėjimas. Mat būdvardis, iš prigimties neturėdamas savų giminės, skaičiaus ir linksnio požymių, savo forma yra priklausomas nuo žodžio, kuris minėtame pavyzdyje užima subjekto poziciją. Jeigu subjekto pozicijoje čia yra giminės, skaičiaus ir linksnio požymius turintis vardažodis, tie jo požymiai būdvardžio paprasčiausiai kopijuojami. Jeigu šioje pozicijoje yra tokių požymių neturintis žodis, kaip kad veiksmažodžio bendratis, pasirenkama tam tikra tokiems atvejams numatyta forma – vadinamosios bevardės giminės forma. Taigi ir šiuo atveju, nors nėra kopijuojamų požymių, turime derinimo – platesne prasme – atvejį. Šį morfosintaksinės priklausomybės potipį galime vadinti numanomuoju derinimu.

Sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės tarpusavio santykis

Dviejų morfosintaksinės priklausomybės tipų santykis su sintaksine priklausomybe yra skirtingas.

Rekcija, arba morfosintaksinis valdymas, suponuoja tam tikrą sintaksinę priklausomybę. Morfosintaksinį valdymą patiriantis žodis turi morfosintaksinį

požymį, kuris nebūtinai yra būdingas valdančiajam žodžiui, pavyzdžiui, objektas *laikraštį* sakinyje *Jonas skaito laikraštį* turi veiksmožodžio lemiamą galininko linksnio formą, kurios pats veiksmožodis, kaip nelinksniuojama kalbos dalis, negali turėti. Taigi morfosintaksiniam valdymui svarbios tik jį lemiančio žodžio sintaksinės savybės, bet ne morfosintaksiniai jo požymiai. Tai reiškia, kad tarp morfosintaksinį valdymą primetančio ir jį patiriančio žodžių turi būti sintaksinis ryšys, kitaip sunku paaiškinti, kodėl pirmojo sintaksinės savybės gali veikti antrojo formą.

Derinimas nesuponuoja sintaksinės priklausomybės, nes derinimui svarbūs derinimą lemiančio žodžio morfosintaksiniai požymiai, o ne jo sintaksinės savybės. Pavyzdžiui, tam, kad būdvardis *įdomus*, *-i* galėtų būti suderintas su daiktavardžiu *knyga* (*įdomi knyga*), svarbūs tik pastarojo morfosintaksiniai požymiai – moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma; šio žodžio sintaksinės savybės, t. y. jo padėtis funkcinėje junginio struktūroje, derinimui reikšmės neturi. Todėl pats derinimas negali būti sintaksinės priklausomybės rodiklis. Žinoma, yra atvejų, kai derinimas eina kartu su sintaksine priklausomybe. Pavyzdžiui, minėtame junginyje *įdomi knyga* būdvardis *įdomi* yra sintaksiškai priklausomas nuo daiktavardžio *knyga*, o jo forma yra priklausoma nuo daiktavardžio *knyga* formos, tačiau tai nereiškia, kad iš derinimo būtinai išplaukia išvada apie sintaksinę šių žodžių priklausomybę. Tarkime, darydami prielaidą, kad konstrukcijoje *Sutikau Joną susirūpinusį* predikatyvinio dalyvio *susirūpinusį* derinimas su objekto daiktavardžiu *Joną* atspindi sintaksinę pirmojo priklausomybę nuo antrojo, susidurtume su rimtais prieštaravimais².

Semantinės ir morfosintaksinės priklausomybės tarpusavio santykis

Komplementacijos, arba sintaksinio valdymo, ir rekcijos, arba morfosintaksinio valdymo, santykis buvo aptartas aukščiau. Priėmus prielaidą, kad

² Tradiciškai lietuvių kalbos gramatikose (plg. kad ir Ambrasas, red., 1997: 478, 482) tokia prielaida daroma, arba tiesiog teigiama, kad šis derinimas yra viena iš sintaksinės priklausomybės formų („prijungimo būdų“). Kartu daroma prielaida, kad antrinis predikatyvas *susirūpinusį* yra priklausomas nuo veiksmožodžio, todėl čia konstatuojama dvilypė sintaksinė priklausomybė. Problema yra ta, kad šio požūrio šalininkų dviejų žodžių formų derinimas tetaikomas pakankama, bet ne būtina sąlyga sintaksiniam ryšiui tarp jų nustatyti. Pavyzdžiui, dalyvio sintaksinis ryšys su veiksmožodžiu minėtoje konstrukcijoje postuluojamas be jokių morfosintaksinių rodiklių (tokiam ryšiui apibūdinti įsivedama speciali „šliejimo“ sąvoka). Iš tiesų ryšio be morfosintaksinių rodiklių postulavimas yra būtinas tam, kad, pavyzdžiui, panašios konstrukcijos sakinyje *Sutikau Joną atsitiktinai* apskritai būtų galima apibrėžti žodžio *atsitiktinai* sintaksinę priklausomybę. Bet nuostata postuluoti sintaksinį ryšį tarp žodžių vienu atveju remiantis tarp jų esamu formų derinimu, o kitu ir be jo, sudaro sąlygas išvelgti dvilypį sintaksinį ryšį ne tik, pavyzdžiui, konstrukcijoje *Parvertė jį aukštiekninką*, bet ir konstrukcijoje *Parvertė jį aukštiekninkai* (pastaruoju atveju prieveiksmis *aukštiekninkai* gali būti „šliejamas“ ne tik prie predikato veiksmožodžio *parvertė*, bet ir prie tiesioginio objekto įvardžio *jį*). Akivaizdu, kad laikantis minėtų tradicinės gramatikos prielaidų tokio teiginio negalima paneigti. Kitaip tariant, teiginio, kad sintaksinis ryšys konstrukcijoje *Parvertė jį aukštiekninką* esąs dvilypis, o konstrukcijoje *Parvertė jį aukštiekninkai* – vienalypis, negalima nei įrodyti, nei atmesti – jis yra bevertis. Taigi šių konstrukcijų sintaksiniam aprašui pakanka prielaidos dėl žodžių *aukštiekninkas*, *aukštiekninkai* priklausomybės nuo veiksmožodžio (be šios prielaidos apraše negalima būtų skirti, pavyzdžiui, konstrukcijų *Mačiau susirūpinusį mokytoją* ir *Mačiau mokytoją susirūpinusį*). Dėl neįveikiamų problemų su dvilypiu sintaksiniu ryšiu geriau atsisakyti prielaidos, kad derinimas konstrukcijoje *Sutikau Joną susirūpinusį* rodo derinamųjų žodžių sintaksinę priklausomybę.

tarp morfosintaksinį valdymą lemiančio ir jį patiriančio žodžio turi būti tam tikras sintaksinis ryšys, peršasi ir netiesioginė išvada, jog tarp jų taip pat turi egzistuoti ir tam tikras semantinis ryšys: mat komplementacija remiasi tuo, kad vienas žodis atveria sintaksinę poziciją, kurią gali užpildyti tik tam tikros kategorijos ir semantinės apibrėžties argumentas. Tai reiškia, kad sintaksinis ryšys yra pamatuotas semantinio ryšio ir jį atspindi.

Derinimo atveju situacija yra žymiai sudėtingesnė. Jeigu vieno žodžio morfologiniai požymiai yra priklausomi nuo kito žodžio analogiškų požymių, tai ši priklausomybė nesuponuoja nei sintaksinės, nei semantinės priklausomybės. Tačiau remiantis empirine medžiaga galima pastebėti, kad derinimas dažnai rodo tarp derinamųjų žodžių esant semantinį ryšį. Konstrukcijoje *Sutikau Joną susirūpinusį* antrinio predikatyvo dalyvio *susirūpinusį* derinimas su tiesioginio objekto daiktavardžiu *Joną* jokių būdu nesuponuoja sintaksinės pirmojo priklausomybės nuo antrojo, bet galima manyti, kad netiesiogiai šis derinimas nurodo į tarp jų esantį predikatinį santykį. Matyt, predikatiniai žodžiai mėgsta morfosintaksiškai išskirti savo argumentus su jais derindamiesi. Panašiai ir veiksmažodis įvairiose kalbose dažnai morfosintaksiškai išskiria savo argumentus – subjektą, kiek rečiau ir tiesioginius ar netiesioginius objektus – derindamasis su jais. Semantinio ryšio kryptis tarp predikatinio žodžio ir jo argumento gali, bet neprivalo sutapti su juos siejančio sintaksinio ryšio kryptimi: konstrukcijos *graži gėlė* dėmenis sieja tiek semantinė, tiek ir sintaksinė priklausomybė, bet jų kryptys yra priešingos. Konstrukcijoje *Sutikau Joną susirūpinusį* tarp žodžių *Joną* ir *susirūpinusį* tiesioginės sintaksinės priklausomybės konstatuoti negalime, bet akivaizdžiai juos sieja semantinė priklausomybė. Be to, čia objekto semantinė priklausomybė, kaip matyti, yra dviguba: šiuo požiūriu daiktavardis *Joną* yra priklausomas ir nuo veiksmažodžio *sutikau*, ir nuo dalyvio *susirūpinusį*, nes abu jo atžvilgiu atlieka predikatinę funkciją, savo ruožtu pasirinkdami jį savo argumentu.

Komplementavimas ir modifikavimas

Kaip pastebėta anksčiau, semantinės ir sintaksinės priklausomybės kryptys ne visada sutampa. Konstrukcijoje *laisto gėles* predikato veiksmažodis atveria sintaksinę tiesioginio objekto poziciją daiktavardžiui (tai yra sintaksinė priklausomybė) todėl, kad jis atveria semantinio argumento, arba papildymo, poziciją veiksmo objektui, arba pacientui (tai yra semantinė priklausomybė). Kitaip tariant, be tokio semantinio papildymo tranzityvinis veiksmažodis būtų konceptualiai nepilnavertis. Konstrukcijoje *graži gėlė* galima išvelgti panašią situaciją – būdvardis *gražus* tam tikra prasme yra toks pat predikatinis žodis, kaip ir veiksmažodis *laistyti*: jam būdingas gebėjimas atverti apibūdinamąjį daiktą (čia – grožio objektą) profiliuojančio semantinio argumento poziciją ir atitinkamą sintaksinę poziciją. Tačiau sintaksės atžvilgiu abi konstrukcijos aiškiai skiriasi: vienu atveju dėl savo predikatinės prigimties sintaksinę poziciją atveriantis žodis yra pradas (pagrindinis žodis), antruoju jis yra priedas (priklausinys). Taigi pradas nebūtinai sutampa su tuo žodžiu, kuris dėl savo predikatinų savybių ir jomis

paremto sintaksinio junglumo gali sudaryti sąlygas sintaksiniam ryšiui atsirasti. Tą žodį, kurio (semantinis) junglumas sudaro sąlygas (sintaksiniam) junginiui atsirasti, vadinsime semantiniu funktoriumi. Kai semantinis funktorius tik išplečia pradą į šiuo paremtą junginį (gautasis junginys išlaiko prado gramatinę kategoriją), jis tėra to prado modifikatorius. Remiantis minėtoju skirtumu apibrėžiami du sintaksinės priklausomybės tipai: **komplementavimas** (sintaksinis valdymas³) ir **modifikavimas**. Komplementavimo atveju pradas ir semantinis funktorius sutampa, modifikavimo atveju jie nesutampa. Lentelė rodo prado ir semantinio funkatoriaus santykį ir kartu pateikia relevantiškus terminus:

	komplementavimas		modifikavimas	
	komplementuojamasis žodis	komplementas	modifikuojamasis žodis	modifikatorius
pradas	+	–	+	–
semantinis funktorius	+	–	–	+

Terminologinė pastaba

Terminai „komplementuojamasis žodis“ ir „modifikuojamasis žodis“ yra sutartiniai. Iš tikrųjų reikėtų terminų, kurie netikslintų, ar tam tikrame priklausomybės santykyje dalyvaujantis vienetas yra žodis, ar didesnis sintaksinis vienetas. Komplementavimo atveju šis terminas iš tiesų yra pagrįstas – komplementavimas iš principo yra tam tikrą argumentų struktūrą turinčių žodžių vidinė savybė. Tačiau jo reikalaujamas komplementas gali būti ir sudėtinis sintaksinis vienetas, kuriam atstovauja visas junginys, plg.:

- (3) *Ministras neatsakė į klausimą.*

Šiame sakinyje veiksmažodžio *atsakyti* komplementu eina prielinksninis junginys. Plg. dar:

- (4) *Ministras atsakė, kad nieko nežino.*

³ Paprastai lietuvių kalbos gramatikose ir gramatinėje terminijoje vartojama valdymo sąvoka yra mišri – joje suplakami sintaksiniai ir morfosintaksiniai reiškiniai. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *valgo ledus* tarp veiksmažodžio ir daiktavardžio išvelgiamas valdymo santykis, kadangi pirmasis primeta antrajam galininko linksnį. Tačiau pastaruoju metu taip pat pripažįstama, kad veiksmažodis valdo ne vien tik žodžio linksnio formą, bet ir patį žodį (plg. Ambrazas, red., 2006: 480). Šis sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės painiojimas sukelia neišsprendžiamų prieštaravimų, tarkime, siekiant paaiškinti tokių konstrukcijų, kaip antai *nori pasivaikščioti, vaikščiojo valandą*, dėmenis siejančių sintaksinių ryšių pobūdį. Šios konstrukcijos lietuviškoje gramatinėje tradicijoje vertinamos prieštaringai: *nori pasivaikščioti* tipo konstrukcijos kartais laikomos valdymo atvejais, nors ir neatitinka formalių valdymo ryšiui taikomų kriterijų; arba jos laikomos „šliejimo atvejais“, šliejimą laikant linksniais nekaitomų žodžių prijungimo būdu. Bet tada nepaaiškinama yra *vaikščioti valandą* tipo konstrukcijų sintaksė, nes *valandą* yra kaitomo žodžio forma, taigi negali būti šliejama, bet ir valdymo sąvoka čia netinka, kadangi galininko linksnis šioje konstrukcijoje yra visai intranzityvinio veiksmažodžio nereikalaujamas. Dėl šių prieštaravimų būtina suskaidyti tokią „valdymo“ sąvoką, skiriant sintaksinį valdymą (komplementaciją) ir morfosintaksinį valdymą (rekciją).

Čia komplementu eina visas šalutinis sakinys. Tačiau modifikavimo atvejams taikomas terminas „modifikuojamasis žodis“ iš dalies yra klaidinantis: modifikuojamas gali būti ne tik žodis, bet, pavyzdžiui, ir sakinys. Sakinys-komplementas (pavyzdžiui, papildinio sakinys) yra reikalaujamas ne viso pagrindinio sakinio (*ministras atsakė*), o tik jo branduolio – pagrindinio predikatinio veiksmažodžio (*atsakė*). Todėl papildinio sakinyje gali būti laikomas pagrindinio sakinio dalimi. Sakinys-modifikatorius gali būti laikomas viso pagrindinio sakinio modifikatoriumi (ir tada jis nėra šio sakinio dalis), plg:

(5) *Kadangi buvau alkanas, užėjau į valgyklą.*

Šiame pavyzdyje šalutinis sakinyje *Kadangi buvau alkanas* modifikuoja visą pagrindinį sakinį *užėjau į valgyklą*.

Smulkiau apie modifikuojančių sakinių aprėptį (ar toks sakinyje modifikuoja visą pagrindinį sakinį, ar tik jo veiksmažodį) bus rašoma toliau, o tuo tarpu svarbu tik pabrėžti, kad modifikuojamasis sintaksinis vienetas nebūtinai yra žodis. Tą patį, žinoma, galima pasakyti apie modifikatorių – tai jau rodo ką tik pateiktas modifikuojančio sakinio pavyzdys.

Komplementų ir modifikatorių morfosintaksiniai skirtumai

Komplementavimas dažnai, bet ne visada, yra lydimas rekcijos, arba morfosintaksinio valdymo, kai valdantysis žodis primeta komplementui tam tikrą linksnį, plg.:

(6) *Jonas pasitiki draugais.*

Kita vertus, valdantysis žodis gali būti morfologiškai derinamas su valdiniu. Lietuvių kalboje tai būdinga veiksmažodžiui, kuris asmeniu ir skaičiumi derinamas su subjekto vardažodžiu, plg.:

(7) *Vaikai žaidžia.*

(8) *Mes žaisime kieme.*

Modifikavimo atveju modifikuojantis žodis morfologiškai dažniausiai yra derinamas su modifikuojamuoju žodžiu, plg.:

(9) *Skaitau įdomią knygą.*

Tačiau toks derinimas modifikatoriui nėra būtinas, plg.:

(10) *Pasiskolinau brolio kepurę.*

Kalbant apie modifikuojamąjį ryšį, logiškai įmanoma dar viena morfosintaksinės priklausomybės atmaina – modifikatoriaus valdoma modifikuojamojo žodžio forma. Nors kai kuriose kalbose toks morfosintaksinis valdymas išties yra paliudytas (angliškai šis reiškinys vadinamas *head marking*, 'prado žymėjimas'), lietuvių kalbai jisai nebūdingas. Tuo remdamiesi galime apibendrinti, kad rekcija lietuvių kalboje praktiškai suponuoja komplementavimą (derinimas, kaip buvo parodyta anksčiau, sintaksinės priklausomybės nesuponuoja). Jau esame pastebėję, kad implikacija čia yra vienakryptė: sintaksinis valdymas ne visada yra lydymas morfosintaksinio, kadangi valdomi gali būti ir linksniais nekaitomi žodžiai.

Ypatingi sintaksinės priklausomybės tipai

Komplementavimo ir modifikavimo sąvokos leidžia aprašyti pagrindinius sintaksinius ryšius tiek sakinyje, tiek ir daiktavardiniuose junginiuose. Tačiau jos aprėpia tik tuos sintaksinius ryšius, kurie sieja semantiškai sąlyginai savarankiškus žodžius. Norint aptarti ir apibūdinti ryšius, siejančius kai kuriuos pagalbinus (funkcinius) žodžius (pagalbinus veiksmažodžius, parodomuosius ir kitus įvardžius) su savarankiškais žodžiais, komplementavimo ir modifikavimo sąvokų nepakanka. Pavyzdžiui, imkime konstrukcijas, kurios dažnai aprašomos kaip sudėtinės veiksmažodžio formos:

(11) *Jonas ne kartą yra buvęs Romoje.*

Junginys *yra buvęs* tam tikrais atžvilgiais sakinyje funkcionuoja kaip sudėtinis vienetas – jį galima laikyti analitine veiksmažodžio laiko forma, atliekančia panašią funkciją, kaip ir vientisinė forma *buvo*, ir turinčia tą pačią sintaksinę distribuciją. Todėl galėtų atrodyti, kad dalyvis *buvęs* sudaro junginio *yra buvęs* (semantinį) pagrindą, o *yra* tėra pagalbinis žodis. Bet toks požiūris galioja tik tol, kol svarstome junginio funkcionavimą sakinyje – jo semantinį indėlį į sakinį ir distribucines savybes. Tačiau vidinę tokio tipo junginių struktūrą galime apibūdinti tik kaip komplementavimą: veiksmažodis *būti*, kaip jungtis, atveria sintaksinę poziciją predikatyvui, ir šią poziciją čia užima dalyvis. Tokių junginių kaip *yra buvęs* gramatikalizaciją, arba tapimą sudėtine veiksmažodžio laiko forma (faktiškai žymėnčia perfekta), paprastai lydi laipsniškas prado statuso perkėlimas iš jungties (kuri, netekusi jungties pobūdžio, virsta pagalbinu veiksmažodžiu, teatliekančiu laiko, nuosakos, asmens ir pan. rodiklio funkciją) komplemento dalyviui. Dėl to sudėtinė forma *yra buvęs* ir įgyja panašią sintaksinę distribuciją kaip ir vientisinė forma *buvo*. Kaip matyti, prado požymiai tokiaime junginyje yra susitelkę ne viename žodyje, o pasiskirstę per abu jo komponentus. Valdantįjį žodį, kuris vykstant gramatikalizacijos procesui netenka tam tikrų prado požymių (konkrečiai – semantinės autonomijos ir predikatyvumo, lemiančio sakinio lygmens argumentus) ir tampa pagalbinu žodžiu, vadinsime **specifikatoriumi**. Ryškūs specifikatorių atstovai yra pagalbiniai veiksmažodžiai.

Specifikatoriais gali eiti ir tam tikri (kiekybiniai) skaitvardžiai, arba bendriau, kvantifikatoriai. Plg. šias konstrukcijas:

- (12) *Du mokiniai atėjo į klasę.*
 (13) *Dešimt mokinių atėjo į klasę.*

Tai, kad skaitvardis *dešimt* antroje konstrukcijoje reikalauja daiktavardžio kilmininko linksnio, tarsi rodytų, kad jis yra valdantis žodis. Iš tiesų jis yra susijęs su daiktavardžiu *dešimtis*, „dešimties vienodų objektų aibė“, kuris akivaizdžiai reikalauja papildymo – skaičiuojamo vieneto pavadinimo. Kita vertus, funkciškai skaitvardis yra kvantifikatorius daiktavardiniame junginyje, kurio pradas (dėl sintaksinio ir semantinio atstovavimo) yra daiktavardis. Todėl ir konkretaus daiktavardžio linksnio, kilmininko, reikalaujančius skaitvardžius *dešimt*, *dvidešimt*, ..., *šimtas* ir t. t. galėtume apibūdinti kaip pagalbiniais žodžiais virtusius valdančiuosius žodžius – specifikatorius. Kvantifikatoriaus funkcijai iš esmės nėra visai adekvatus nei modifikavimo modelis (kuris formaliai pritaikytas konstrukcijoje *du mokiniai*), nei komplementacijos modelis. Matyt, tuo ir galima paaiškinti įvairavimą, kai iš esmės tapachos konstrukcijos įforminamos dviem visiškai skirtingais būdais (plg. *du mokiniai: dešimt mokinių, keli žodžiai: keletas žodžių*). Pasitelkus specifikatoriaus sąvoką skaitvardinio dėmens vaidmeniui daiktavardiniame junginyje apibūdinti, daiktavardį (*mokiniai, mokinių*) abiem atvejais galima laikyti junginio pradą. Skirtinga skaitvardžių *du* ir *dešimt* morfosintaksinė traktuotė tik rodo, kad daiktavardinės frazės funkcinėje struktūroje kvantifikatoriai turi ypatingą, „tarpinį“, statusą: frazės viduje jie funkcionuoja kaip daiktavardinio komplemento reikalingi pradai, o išorinės struktūros požiūriu jie tėra to visą junginį sakinyje atstovaujančio komplemento priedai.

Ypatingas specifikatorių potipis yra **determinantai**. Tam tikra prasme determinantai, panašiai kaip modifikatoriai ar kvantifikatoriai, yra daiktavardinio junginio reikšmę siaurinantys žodžiai: jie galutinai patikslina jau modifikuoto ir kvantifikuoto daiktavardinio junginio referenciją. Daugelyje kalbų tokią funkciją pirmiausia atlieka artikkeliai, o lietuvių kalboje, trūkstant artikkelių, daiktavardžio referenciją tikslina ir determinantų kategorijai atstovauja parodomieji įvardžiai, plg.:

- (14) *Ar pažįsti tą žmogų, kuris ten stovi?*

Tarpinę padėtį kvantifikatorių ir determinantų atliekamų funkcijų daiktavardiniame junginyje atžvilgiu užima įvardžiai *visas, visi*, plg.:

- (15) *Suvalgiau visas kriaušes.*

Nurodydami maksimalų galimų referentų kiekį šie įvardžiai („visumos kvantoriai“) daiktavardinei frazei tokiu netiesioginiu būdu teikia apibrėžtumo deskripciją.

Daiktavardinių junginių *tų žmogų* ir *visas kriaušes* žodžius *žmogų*, *kriaušes* galima laikyti tų junginių pradais ir dėl semantinių motyvų (t. y. turiningumo), ir dėl sintaksinės distribucijos. Determinantai panašūs į būdvardžius tik formaliai (plg. *tas žmogus* ir *geras žmogus*), bet jie, skirtingai nei būdvardiniai modifikatoriai, neįveda į daiktavardinį junginį papildomos predikacijos, kurią galėtume sieti su semantinio turinio pagausėjimu. Šiuo požiūriu būdvardiškos formos determinantai primena kvantifikatorius, kuriuos taip pat dėl panašių priežasčių sunku laikyti modifikatoriais. Tai rodo, kad kalbėdami apie priklausomybės ryšius daiktavardinio junginio viduje – kaip ir kvantifikatorių atveju – negalime kliautis vien tik jo išorine (semantine ir distribucine) reprezentacija. Išoriškai daiktavardinis junginys *tas žmogus* (kaip ir *keli žmonės*, *kiek žmonių*) atstovauja tai pačiai semantinei kategorijai ir sakinyje gali atlikti tas pačias funkcijas kaip ir *žmogus*. Taigi šiuo atžvilgiu daiktavardis *žmogus* yra junginio pradai, nuo kurio priklauso parodomasis įvardis *tas*. Tačiau junginio viduje priklausomybės kryptis, matyt, yra priešinga. Determinantų funkcija – apibrėžtumo raiška, arba plačiau – referencijos nustatymas, suponuoja kvantifikavimą: nustatoma tik kvantifikuotų nominalinių frazių, t. y. tų, dėl kurių daugiskaitos ar vienaskaitos jau apsispręsta, referencija. Todėl reikia manyti, kad determinantas turi panašią kaip ir kvantifikatorius argumentų struktūrą, o ši, kaip jau buvo parodyta, leidžia kvantifikatoriams atlikti valdančiojo žodžio funkciją, kurią tokių kvantifikatorių kaip *ties*, *daug*, *dešimt* ir pan. atveju dar pabrėžia ir morfosintaksinis valdymas. Panašiai kaip kvantifikatorius reikalauja kvantifikuojamo daikto pavadinimo kaip savo komplemento, deiktinis žodis reikalauja deiksės objekto pavadinimo. Jeigu ši prielaida yra teisinga, tuomet galime teigti, kad ir determinantai savo ruožtu atveria komplemento poziciją daiktavardžiui. Pačius determinantus tuomet galėtume laikyti kvantifikatorių potipiu, o sintaksinių ryšių atžvilgiu ir vienu, ir kitų kombinacijas su daiktavardžiais galėtume aprašyti kaip specifikuojamo atvejus, kai valdantysis žodis išorinės junginio reprezentacijos požiūriu netenka prado statuso savo priedo naudai.

Apibendrinimas: priklausomybės požymiai ir tipai

Kriterijai pradui nustatyti specifikuojamo konstrukcijų atveju yra prieštaringi, todėl vidinės struktūros ir išorinės struktūros atžvilgiu (paisant išorinius ryšius lemiančių sintaksinio ir semantinio atstovavimo kriterijų) nustatomas skirtingas pradai. Atitinkamai suskaidžius „prado“ požymius gauname lentelėje parodytą požymių pasiskirstymą. Vietoje vieno prado skiriami vidinės struktūros pradai ir junginio „bazė“ (Arnoldo Zwicky'io įvestas terminas) – distribuciškai ir semantiškai dominuojantis žodis:

	komplementavimas		modifikavimas		specifikavimas	
	komplementuojamasis žodis	komplementas	Modifikuojamasis žodis	modifikatorius	Specifikuojamasis žodis	specifikatorius
Vidinis pradas	+	–	+	–	–	+
semantinis funktorius	+	–	–	+	+	–
Išorinis pradas (bazė)	+	–	+	–	+	–

Esant prieštaringsiems kriterijams klausimas dėl junginio prado gali būti sprendžiamas dvejopai, – šiame apraše pirmenybė suteikiama išorinio atstovavimo kriterijams, kurie leidžia daiktavardžių junginius su kvantifikatoriais ir determinantais laikyti daiktavardiniais⁴. Toks pasirinkimas, beje, daugeliui kalbančiųjų intuityviai yra priimtinesnis arba vienintelis priimtinas.

Sprendžiant prado klausimą specifikavimo atveju morfosintaksiniai požymiai, kaip ir kitais atvejais, negali būti lemiami. Nors rekcija, šiaip atspindinti komplementacijos santykį, *daug žmonių* tipo konstrukcijose rodytų kvantifikatorių esant junginio pradą, semantinio ir sintaksinio atstovavimo argumentas lemia kitą pasirinkimą.

Priklausomybės santykiai ir kalbos dalys

Aukščiau apibūdinti sintaksinės priklausomybės tipai buvo apibrėžti neatsižvelgiant į tai, kokioms kalboms dalims atstovauja komplementavimo, modifikavimo ar specifikavimo santykiais susiję žodžiai. Iš tiesų šie santykiai gali būti suvokiami ir abstrakčiau, atsiribojant nuo kalbos dalies, bet aišku, kad atskirų kalbos dalių predispozicijos (inherentinis tinkamumas) valdančiojo žodžio, modifikatoriaus ar specifikatoriaus vietai sintaksinėje sekoje užimti kažkaip turi pasireikšti.

Kaip tipiškiausiems predikatiniais žodžiams komplementų reikalaujančių žodžių statusas yra ypač būdingas pirmiausia veiksmažodžiams⁵. Tradiciniai veiksmažodžio papildiniai šame apraše vadinami lingvistinėje literatūroje įprastesniu objektų terminu, o kur reikia apibūdinami ir bendriau, kaip veiksmažodžio komplementai, taip juos priešinant veiksmažodžio modifikatoriais einančioms aplinkybėms.

⁴ Pagalbinių veiksmažodžių atveju šis prado požymių perkėlimas komplementui ne toks ryškus: šiuo atveju (bent jau lietuvių kalboje) specifikatorius – pagalbinis veiksmažodis – lieka didelės dalies junginio morfologinių požymių – laiko, nuosakos – raiškos vieta.

⁵ Matyt, tai, kad veiksmažodis suvokiamas kaip tipiškiausias komplementų reikalingas pradas, lėmė, jog terminas „papildinys“ (lotyniškojo *complementum* atitikmuo) lietuvių kalbotyroje įsitvirtino tik veiksmažodžio komplementams įvardyti. Dėl įsitvirtinusios siauros „specializacijos“, šis terminas yra neparankus platesnei komplemento sąvokai reikšti. Tiesa, kaip termino „komplementas“ atitikmenį galima vartoti terminą „valdinys“, bet dėl tautologinio pobūdžio jis ne itin informatyvus, nes neperteikia struktūrinio prado papildymu (kitais terminais – semantiniu patikslinimu) pagrįsto valdymo santykio esmės.

Komplementavimas taip pat yra būdingas ir prielinksniams. Terminas „prielinksnis“ šiuo požiūriu yra kiek klaidinantis, nes linksnio valdymas (rekcija), nors ir dažnas (iš *mokyklos, iki galo, nuo brolio*), bet nėra būtinas šios kalbos dalies požymis, plg. *iš kitur, iki čia, nuo šiol*. Valdymo santykį lemia prielinksnių predikatinis pobūdis: prielinksniai, panašiai kaip ir veiksmažodžiai, turi savo argumentų struktūrą, iš kurios vieną argumentą reiškia prielinksnio valdomas daiktavardis. Prielinksnis su šiuo daiktavardžiu sudaro ne daiktavardinį, bet prielinksninį junginį. Dėl istorinių priežasčių⁶ ir intuityviai su prielinksniais einantys daiktavardžiai dažnai suvokiami kaip junginių pradai⁷. Toks požiūris yra nepagrįstas: skirtingai negu specifikatoriais einantys parodomieji įvardžiai ar skaitvardžiai (kurie, nors ir valdydami daiktavardžius, sudaro daiktavardinis junginius) prielinksniai sudaro junginius, turinčius visiškai skirtingą sintaksinę distribuciją nei atitinkami daiktavardžiai (plg. *valgo ledus*, bet ne **valgo iš ledu; juokiasi iš manęs*, bet ne **juokiasi mane/man/manimi...*). Taip pat ir semantinio atstovavimo kriterijus rodo prielinksnių esant junginio pradą: junginys *iš namų* reiškia ne namų potipį, o bendros „judėjimo iš kur nors“ idėjos potipį. Kad prielinksnis valdo daiktavardžio linksnį, šiuo požiūriu yra dar vienas, nors ne lemiamas, argumentas.

Prielinksnio ir daiktavardžio junginiu reiškia predikacija sakinyje dažnai yra papildoma veiksmažodžiu išreikštai predikacijai. Tuomet galima teigti, kad prielinksninis junginys eina visos veiksmažodžio predikacija aprėpiamos propozicijos modifikatoriumi (modifikuojamoji propozicija laikytina antrojo, greta daiktavardinio komplemento, prielinksnio argumento realizacija), plg.:

(16) *Jonas rašė laišką* prie rašomojo stalo.

(17) *Jis nedirbo* dėl ligos.

Prielinksninis junginys gali eiti kartu su veiksmažodine jungtimi *būti*, ir tada jis iš esmės reiškia pagrindinę sakinio predikaciją (antrojo prielinksnio argumento realizacija tokiu atveju laikytinas sakinio subjekto vardažodis, kaip ir atitinkamo daiktavardinio junginio atveju (plg. *Namas už ežero man primena vaikystę*), nors kaip sakinio predikacijos komplementas jis betarpiškai jungiamas prie visos jungtis + prielinksninė konstrukcija struktūros), plg.:

(18) *Namas yra už ežero*.

⁶ Kalbos raidoje prielinksniniai junginiai dažnai pakeičia linksnius, plg. lot. *ab urbe profectus est* vietoje *urbe profectus est* ir pan. (faktiškai tokiu būdu paryškinamos konkrečios kurio nors linksnio reikšmės). Dėl prielinksnių ir linksnių funkcinio panašumo pirmieji veikiau suvokiami ne kaip atskiri žodžiai, o tik kaip „analitinių formų“ dalis. Šių dalykų neneigiant, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad prielinksnis yra būtent linksnio galinės funkcinis atitikmuo, o prielinksninis junginys yra ne paties daiktavardžio, o konkrečių šio daiktavardžio linksnio formų distribucinis atitikmuo.

⁷ Tokia nuomonė yra įsigalėjusi ypač lietuviškoje tradicijoje, kur daiktavardžių junginiai su prielinksniais tiesiog ir apibūdinami kaip „linksniai su prielinksniais“ (t. y. linksnių be prielinksnių variantai), kitaip tariant, jie net nelaikomi junginiais. Pastarasis požiūris yra pateisinamas, tik aukštesniu lingvistinės organizacijos lygmeniu.

(19) *Petras buvo su Onute.*

Galimas ir trečiasis atvejis, kai visas prielinksninis junginys veiksmažodžio yra reikalaujamas kaip komplementas. Galimybė tokiai interpretacijai paprastai atsiranda, kai sakinio predikatais eina judėjimo veiksmažodžiai, kurių semantika inherentiškai aprėpia tiek tam tikra trajektorija judančio objekto („trajektoriaus“) pradinį, arba išėties, tiek ir galinį tašką, arba tikslą. Pagrįstai galėtume manyti, kad šios trys apibrėžtys sudaro kalbamų veiksmažodžių semantinės struktūros šerdį (judėjimo kauzatorius yra papildomas šios struktūros argumentas). Taigi, be privalomo judėjimo objekto („muverio“), galime kalbėti dar bent apie du galimus judėjimo veiksmažodžių komplementus, kurie dėl erdvinės savo prigimties dėsningai reiškiami prielinksninėmis konstrukcijomis. Lietuvių kalboje prielinksnio predikatinė vertė dažnai pakartojama judėjimo veiksmažodžių priešdėlių, plg:

(20) *Iš Vilniaus į Kauną traukinys važiavo net dvi valandas.*

(21) *Jonas išsitraukė laišką iš kišenės.*

Jeigu atsiribojame nuo įvykio veiksmo raiškos, galime teigti, kad pastarajame pavyzdyje priešdėlis *iš*- faktiškai dubliuoja prielinksnio *iš* erdvinę (išėties taško) funkciją. Raiškos priemonių perteklinė vartoseną kalbose yra įprastas dalykas, neturėtų ji stebinti ir lietuvių kalboje. Šio reiškinio priežastys ar funkcinė motyvacija galėtų būti įvairiai aiškinamos. Šiuokart tik pastebėsime, kad veiksmažodžio priešdėliu atkartojama atitinkamo prielinksnio predikacija, paryškindama judėjimo predikato „aplinkybinį“ argumentą, jo semantinę struktūrą daro labiau nuspėjama. Beje, judėjimo veiksmažodžio priešdėlio funkcijai apibūdinti gerai tinka bendresnis **indeksacijos** terminas, kurio žymima sąvoka aprėpia ir anksčiau pastebėtą predikacinių žodžių polinkį savo argumentus išskirti su jais derinant.

Būdvardžiai, kaip predikatiniai žodžiai, taip pat turi savo argumentų struktūrą, tačiau daugeliu atvejų ši struktūra apima tik vieną argumentą. Valdančiuoju žodžiu būdvardis eina tik tada, kai jo semantinė struktūra apima du arba daugiau argumentų, plg.:

(22) *Esu tau dėkingas už pagalbą.*

(23) *Šie atsparūs šalčiui krūmai pasiekia aukštį iki 90 cm.*

Panašiomis sąlygomis kaip ir būdvardžiai,rieveiksmiai taip pat gali valdyti komplementus. Daugumarieveiksmių atveria vieną argumento poziciją, kurią užimarieveiksmio modifikuojamas vienetas — paprastai sakinio veiksmažodis ar visa jo aprėpiama propozicija. Tačiau kai kurierieveiksmiai atveria kelias argumentų pozicijas ir gali turėti savų, su pagrindiniu veiksmažodžiu tiesiogiai nesiejamų, komplementų:

- (24) *Priešingai lūkesčiams, orai pasitaisė.*
(plg. *Tai, kad orai pasitaisė, buvo priešinga lūkesčiams.*)
- (25) *Siuntimas kainuoja nuo 5 iki 10 litų priklausomai nuo svorio.*
(plg. *Kiek kainuoja siuntimas, priklauso nuo svorio.*)

Daiktavardžiams gebėjimas valdyti komplementus yra būdingas tiek, kiek jie turi savo argumentų struktūrą. Prototipiniams daiktavardžiams, kaip antai *stalas, knyga, duona, medis* ir pan., tokia savybė yra svetima, bet daugelis daiktavardžių turi reliacinę, arba santykinę, reikšmę, natūraliai sudarančią sąlygas komplementacijai. Pirmiausia šiuo atžvilgiu minėtini veiksmo pavadinimai, kurie dažnai tiesiogiai paveldi dalį veiksmožodžio argumentų struktūros, pvz.:

- (26) *Pagalba potvynio aukoms pranoko lūkesčius.*
(plg. *Daug žmonių stengėsi pagelbėti potvynio aukoms*)
- (27) *Mintis, kad greitai ateis Kalėdų senelis, vaikams nedavė ramybės.*
(plg. *Vaikai (pa)manė, kad greitai ateis Kalėdų senelis*)
- (28) *Trankymas į stalą kumščiu čia nieko nepadės.*
(plg. *Trankyti į stalą kumščiu – tą jis tai moka!*)

Komplementacijos reikalauja ir kiti neabejotinai reliacinės reikšmės daiktavardžiai, tarp kuriu tipiškiausi šiuo požiūriu yra vadinamieji giminystės terminai, žymintys tam tikrus asmenų vaidmenis giminėje, plg. *vaiko tėvas, mano dėdė, mamos teta* ir t.t. Taip pat panašaus pobūdžio yra kai kurių socialinių vaidmenų pavadinimai, kaip antai *būrio vadas, Lietuvos prezidentas* ir kt. Giminystės terminai inherentiškai reiškia santykį tarp kraujo ryšiu siejamų asmenų, nes tik per šį santykį jie ir yra apibrėžiami, pavyzdžiui, *tėvu* gali vadintis (paprastai) tik savo vaikų atžvilgiu. Panašiai ir prezidentu ar vadu galima būti tik tam tikros valdomos struktūros atžvilgiu.

Atskirą grupę sudaro tokie reliaciniai daiktavardžiai, kaip *litras, taurė, maišas, šaukštas* ir pan., kurie, kalboje funkcionuodami kaip kvantifikatoriai, reikalauja savo kvantifikuojamo turinio daiktavardžių, plg. *litras pieno, taurė vyno, du maišai bulvių, šaukštas deguto*. Tokios paskirties reliaciniai daiktavardžiai savo komplementus valdo panašiai kaip ir abstraktesni daiktavardinio tipo kvantifikatoriai *daug, dešimt, kiek* ir pan., kurie jau anksčiau buvo aptarti greta specifikaatorių. Jeigu atsiribojame nuo fakto, kad kvantifikatoriumi einantis dažnas tokio tipo daiktavardis atskirai gali būti vartojamas ir referentiškai (pavyzdžiui, *išplauti [vyno] taures, išskalbti [bulvių] maišus, netgi pripilti taures sklidas*), tai pagrįstai juos galime apibūdinti kaip pagalbinio žodžio statusą daiktavardiniame junginyje teturinčius specifikaorius. Tuomet daiktavardinio junginio pradū, paisant semantinio atstovavimo kriterijaus, laikytinas pilnavertės reikšmės daiktavardžio kilmininkas.

Pagaliau savo komplementų reikalauja ir tam tikras kurios nors visumos dalis žymintys daiktavardžiai: scheminė visumos apybraiža yra neatskiriama jų semantinės struktūros dalis, arba argumentas, kuris tegali būti semantiškai

patikslinamas, plg. (*valties*) *dugnas*, (*laivo*) *šonas*, (*nosies*) *galiukas*, (*stalo*) *viršus*, (*puodo*) *dangtis* ir t. t. Autonominis tokių žodžių vartojimas (neįvardijant visumos) įmanoma tik tada, kai visuma yra kontekstualiai apibrėžta, plg.:

(29) *Stalas dar nepabaigtas, viršus nenuobliuotas.*

Šios grupės daiktavardžių reikšmei konstitutyvus visumos ir dalies santykis gali virsti ir grynai erdvinių santykių raiškos priemone: tokiu atveju santykinio daiktavardžio vietininkas artėja prie prielinksnio funkcijos, ir tą dažnai atspindi net žodžių tvarka (kai reliacinis žodis eina prieš savo komplemento kilmininką), plg.:

(30) *Senelis sėdėjo gale stalo.*

Kai kuriais atvejais daiktavardžio palydovų statusas priklausomybės tipo atžvilgiu nėra visai ryškus. Pavyzdžiai, žodžio *draugas* reikšmė yra iš principo reliacinė – juk aišku, kad draugas visada yra KAŽKIENO draugas. Ši reliacinė reikšmė ryškiausia tokiose konstrukcijose, kaip:

(31) *Petras yra senas mano mokslo draugas.*

Tačiau apie savo draugus galima kalbėti ir kaip apie savo automobilį, drabužius, namą ir pan., plg.:

(32) *Draugai man pataria rengtis madingiau.*

Žodžio *draugas* reliacinė reikšmė čia nėra aiškiai suvokiama. Kai tokių daiktavardžių implikuojamo santykio atžvilgį žymintis komplementas nepabrėžiamas, jis laikytinas tiesiog posesyvinio modifikatoriumi, plg.:

(33) *Žmona į vakarėlį pakvietė tik savo / savus draugus.*

Komplemento poziciją paprastai užima daiktavardžiai. Būdvardžiai komplemento funkciją atlieka eidami kartu su veiksmažodine jungtimi ir su kai kuriais reikšminiais veiksmažodžiais kaip būtinieji antriniai predikatyvai:

(34) *Petras yra gabus.*

(35) *Mokytojas apsimetė griežtas.*

Sintaksinės struktūros prado reikalaujami prieveiksmiai yra reti, bet pasitaiko, pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *atrodyti*:

(36) *Kaip **gražiai** šiandien atrodai!*

Sintaksinės struktūros prado reikalaujami gali būti ir patys veiksmažodžiai. Taip nutinka tada, kai komplementuojamasis žodis atveria argumento poziciją propoziciniam argumentui, t. y., sakinio formos struktūrai. Pavyzdžiui, vienas veiksmažodžio *prašyti* komplementų (reiškiantis prašymo objektą) gali turėti finitinio sakinio ar bendraties sakinio formas, plg.:

(37) *Jonas prašė, kad jam nupirkčiau alaus ir laikraštį.*

(38) *Jonas prašė nupirkti jam alaus ir laikraštį.*

Pastarajame sakinyje žodžių seka *nupirkti jam alaus ir laikraštį* taip pat yra sakinio struktūra, nors ir be išreikšto subjekto. Tas pats pasakytina ir apie tuos atvejus, kai propozicinio komplemento vietą užima iš pirmo žvilgsnio gryna bendratis, plg.:

(39) *Kaimynai pasiūlė padėti.*

Tokios valdomos bendratys iš tikrųjų yra redukuoti bendraties sakiniai. Išimtį sudaro tik tie atvejai, kai valdantysis veiksmažodis akivaizdžiai tampa pagalbinio veiksmažodžiu – specifikatoriumi, kaip kad nutinka modaliniams veiksmažodžiams įgijus episteminio modalumo reikšmę, plg.:

(40) *Jonas turėjo jau seniai parvažiuoti namo.*

Kadangi veiksmažodis *turėjo* dėl subjektifikacijos čia yra bemaž praradęs pradinę deontinę (imperatyvo) reikšmę subjekto *Jonas* atžvilgiu ir faktiškai težymi kalbančiojo įsitikinimo laipsnį dėl išsakomo fakto, visą junginį *turėjo parvažiuoti* be nuostolio galime laikyti asmenuojamosios veiksmažodžio formos (*tikriausiai*) *parvažiavo* atitikmeniu. Todėl nėra būtinybės interpretuoti bendratį *parvažiuoti* kaip redukuotą bendraties sakinį⁸. Apie tai, kad panašiai aiškintina ir jungties sąjungą su būtojo laiko dalyviais (pavyzdžiui, *Jonas ne kartą yra buvęs Romoje*), jau esame kalbėję.

Modifikavimo santykį būdinga reikšti būdvardžiams adnominalinėje pozicijoje, bet modifikatoriai skiriami taip pat ir sakinio lygmeniu: priešingai nei veiksmažodžio objektai, kurie yra jo komplementai, aplinkybės gali būti apibūdinamos kaip jo modifikatoriai. Jais dažniausiai eina prieveiksmai, plg.:

(41) *Jonukas greitai atbėgo.*

⁸ Tokią interpretaciją sunkiau taikyti atvejams, kai modalinis veiksmažodis išlaiko deontinę reikšmę, plg.:

(1) *Jonas turi* (t. y. jam įsakyta) *grįžti iki vidurnakčio.*

Pasitelkę parafrazę galime bemaž tiksliai eksplicuoti tokio modalinio veiksmažodžio reikšmę ir tuomet lengvai pridursime atitinkamą propozicinį argumentą, plg.:

(2) *Jonui įsakyta, kad jis grįžtų iki vidurnakčio.*

Tačiau modifikavimo funkciją gali atlikti ir prielinksniniai junginiai ar daiktavardžių linksnių formos, plg.:

- (42) *Dėl tavo kaltės pavėlavome į traukinį.*
 (43) *Kantrybe ir atkaklumu jis vis dėlto pasiekė savo tikslą.*

Reiškiant papildomą predikaciją sakinyje (42) esminį vaidmenį atlieka prielinksnis, o sakinyje (43) ši funkcija tenka linksnio morfemai, kuri mums leidžia žodžius *kantrybe, atkaklumu* laikyti modifikatoriais. Čia svarbu įsidėmėti, kad pirmiausia ne pačios lekšemos *kantrybė, atkaklumas* reiškia papildomą predikaciją, o jų linksnis, kuris žymi modifikacinį santykį tarp pagrindinės predikacijos *pasiekė* ir daiktavardžiais *kantrybė, atkaklumas* įvardijamų reiškinių.

Kaip jau buvo anksčiau pažymėta, modifikatoriaus aprėptis (nustatoma pagal tai, kurią būtent sintaksinę struktūrą jis modifikuoja) ne visada yra aiški. Netgi palyginus tokius kalbamu požiūriu, regis, tapačius sakinius, kaip antai *Jonukas bėga greitai* ir *Jonukas atbėgo greitai*, atsakymai gali skirtis. Pagrįstai galime ginčytis dėl to, ar modifikatorius *greitai* antrajame pavyzdyje modifikuoja vien tik veiksmažodį *(at)bėgo* (t. y. tik judėjimo spartą), ar visą jo profiliuojamą įvykį (t. y. jo trukmę). Aišku yra viena, kad prieveiksmis *greitai* į sakinį čia įveda papildomą predikaciją: informacija apie tai, kad sakinyje (41) minėtas Jonuko atbėgimas vyko ar įvyko greitai, neįeina į pagrindinės predikacijos aprėptį.

Modifikatoriais sakinio lygmeniu gali eiti ne tik prieveiksmiai, bet ir būdvardžiai, plg.:

- (44) *Jonas grįžo iš pobūvio linksmas.*

Paprastai tokie antriniais predikatyvais einantys būdvardžiai, lyginant juos su panašios funkcijos su prieveiksmiais, semantiškai yra artimiau susiję su kuriuo nors pagrindinio veiksmažodžio argumentu – subjektu ar objektu, tačiau su juo daiktavardinio junginio nesudaro. Sintaksiškai toks antrinis predikatyvas gali būti laikomas tiek veiksmažodžio, tiek ir sakinio modifikatoriumi – nelygu kokia modifikavimo aprėptis konkrečiu atveju išvelgiama.

Modifikuojamos gali būti iš esmės visos kalbos dalys, plg.:

- (45) *Vaikas gražiai piešia.*
 (46) *Vaikas padovanojo seneliams gražų piešinį.*
 (47) *Naujasis traukinys yra labai greitas.*
 (48) *Jis važiavo labai greitai.*
 (49) *Jis išgėrė labai daug vyno.*

Žodžio gebėjimas eiti specifikatoriumi iš dalies sietinas su jo gebėjimu valdyti komplementus, mat junginių, kuriuose jie įgyja specifikatoriaus „kvalifikacijas“, arba apibrėžtį, vidinei struktūrai apskritai būdingas

komplementacijos santykis (plg. modalinių veiksmažodžių atvejį). Galima skirti veiksmažodinių junginių specifikatorius – pagalbinius veiksmažodžius, ir daiktavardinių junginių specifikatorius – kvantifikatorius ir determinantus. Pastarieji pagal morfosintaksinius požymius gali būti artimesni daiktavardžiams (plg. *dešimt vyrų, daug rūpesčių, keletas žodžių*), arba būdvardžiams (plg. *keturi vyrai, keli žodžiai, tie vaikai*), bet dėl funkcinio panašumo jungiami į vieną (kvantifikatorių) klasę.